

Dominika Łarionow

 <https://orcid.org/0000-0002-6920-6360>Uniwersytet Łódzki
Instytut Historii Sztuki

Krzysztof Stefański

 <https://orcid.org/0000-0002-9686-7463>Uniwersytet Łódzki
Instytut Historii Sztuki

Parc de Sceaux pod Paryżem – przeobrażenia zespołu ogrodowego i jego współczesność

Parc de Sceaux near Paris – transformations
of the garden complex and its present state

Streszczenie. Założenie parkowe w Sceaux pod Paryżem wraz z pałacem w stylu baroku francuskiego powstało w końcu XVII wieku według planów André Le Nôtre'a dla ministra finansów Ludwika XIV Jeana-Baptiste'a Colberta. W późniejszym czasie było rozbudowywane i przekształcane. W trakcie Rewolucji Francuskiej majątek skonfiskowano na rzecz państwa i przekształcono w szkołę rolniczą. Park podupadł, większość znajdujących się na jego terenie posągów została przeniesiona do Paryża. W 1798 roku majątek sprzedano prywatnemu przedsiębiorcy. Kolejny właściciel, książę Treviso, zbudował latach 1856–1862 na miejscu zburzonego pałacu nowy, w stylu Ludwika XIII, według projektów architekta Auguste'a Théophile'a Quantineta.

Park był następnie dewastowany w czasie wojny francusko-pruskiej 1870–1871 oraz w trakcie I wojny światowej. Zniszczona posiadłość została w 1923 roku wykupiona przez władze departamentu de la Seine i przekazana do dyspozycji władzom miasta Sceaux i w mniejszej części władzom miasteczka Antony. Rok później rozpoczęto działania renowacyjne kontynuowane do dzisiaj. Zrekonstruowano kompleks parkowy, wzbogacając go jednocześnie o nowe elementy architektoniczne (Pawilon Hanowerski) i rzeźbiarskie (prace A. Rodina, pomniki ku czci Ormian i Żydów). Parc Sceaux jest przykładem udanej kompleksowej rewitalizacji – po przeprowadzonych pracach stał się ulubionym miejscem rekreacyjnym nie tylko dla mieszkańców miast: Sceaux i Antony, ale również mieszkańców centrum Paryża, miejscem wielu lokalnych i ponadlokalnych wydarzeń kulturalnych i artystycznych.

Słowa kluczowe: Sceaux; André Le Nôtre; ogrody francuskie; ogrody barokowe; rewitalizacja założeń ogrodowych

Abstract. The park in Sceaux near Paris was created at the end of the 17th century according to the plans of Andre Le Nôtre for the Minister of Finance of Louis XIV, Jean-Baptiste Colbert, along with a palace in the French Baroque style. Later it was expanded and transformed. During the French Revolution, the property was confiscated by the state and transformed into an agricultural school. The park fell into decline and most of the statues were moved to Paris. In 1798, the estate was sold to a private entrepreneur. On the site of the demolished palace, in 1856–1862, the next owner, the Duke of Treviso, built a new one in the Louis XIII style, designed by Auguste Théophile Quantinet.

The park was then devastated during the Franco-Prussian War of 1870–1871 and further during the First World War. The destroyed estate was purchased in 1923 by the authorities of the department de la Seine and handed over to the authorities of the town of Sceaux and, to a lesser extent, to the authorities of the town of Antony. A year later, renovation works began which continue to this day. The park complex was reconstructed and enriched with new architectural elements (the Hanoverian Pavilion) and sculptural elements (A. Rodin's parks, monuments honoring Armenians and Jews). Parc Sceaux is an example of successful comprehensive revitalization – after the works, it became a favorite recreational place not only for the community of the cities of Sceaux and Antony, but also for the inhabitants of the center of Paris, a place of many local and supra-local cultural and artistic events.

Keywords: Sceaux; André Le Nôtre; French gardens; baroque gardens; revitalization of garden layouts

Rozwój barokowych założeń ogrodowych we Francji był fenomenem, który zaowocował wieloma znanymi założeniami powstającymi w XVII i XVIII wieku, następnie promieniującym na inne kraje europejskie. Zrodzony z inspiracji włoskich styl dostosowywano do miejscowych warunków, dążąc do tworzenia klarownych układów geometrycznych podporządkowanych symetrii i hierarchii, z pokreśleniem dominant przy wyraźnym otwarciu na środowisko naturalne. Większość znanych koncepcji przestrzennych została ukształtowana przez André Le Nôtre'a (1613–1700; il. 1), architekta krajobrazu, od 1635 roku nadwornego ogrodnika Ludwika XIV, który był autorem ponad 50 założeń we Francji, Włoszech i Anglii. Do jego najsłynniejszych realizacji należą zespół zamkowo-parkowy Vaux-le-Vicomte (1656–1661) oraz ogrody Wersalu¹. Jednym z dzieł tego mistrza sztuki ogrodowej był zespół parkowy w Sceaux pod Paryżem (Le Domaine de Sceaux). Założenie przestrzenne obejmowało pałac i ogród rozciągający się obecnie na obszarze 220 ha. Zasluguje on na uwagę nie tylko jako dzieło znamienne dla francuskiej barokowej sztuki ogrodowej, ale również jako przykład zabytku, którego historia została ściśle powiązana z burzliwymi dziejami Francji ostatnich 250 lat. Teren znany obecnie pod nazwą

1 HOBHAUS 2005, s. 138; BRZEWOWSKI/JAGIEŁŁO 2017, s. 8–10.

Park w Sceaux (Parc de Sceaux) w 2023 roku obchodził setną rocznicę zakupu całości kompleksu ogrodowo-parkowego przez departament de la Seine (obecnie Hauts-de-Seine) regionu Île-de-France, przy wsparciu władz miast: Sceaux i Antony. Obszar stał się ciekawym przykładem transformacji z funkcji prywatnej posiadłości do parku udostępnionego publicznie.

Sceaux to miejscowość położona w odległości około 10 km od ścisłego centrum Paryża, dla Polaków jest istotna jako miejsce pochodzenia Piotra Curie, późniejszego męża Marii Skłodowskiej. Para jakiś czas mieszkała w Sceaux, oboje zostali pochowani na miejscowym cmentarzu, skąd 20 kwietnia 1995 roku zostali przeniesieni do paryskiego Panteonu.

Historia ogromnego obszaru Parc de Sceaux opowiada dzieje arystokratycznej tęsknoty za wyśnioną Arkadią w okresie królestwa, by później stać się przestrzenią rewolucyjnej i wojennej dewastacji. Na tych terenach już w XV wieku stał dwór, w którym w 1470 roku Jean II Baillet przyjął króla Ludwika XI i królową Charlottę Sabaudzką. W 1597 roku majątek z pałacem kupił Ludwik Potier baron de Gesvres, doradca królewski, który w 1644 roku nabył kolejne pobliskie tereny, w tym okoliczne bagna i stawy². Jego syn Antoine Potier, urzędnik królewski, nosił już przydomek de Sceaux, a posiadłość przejął następnie jego brat René Potier.

Historia posiadłości, której splendor dziś możemy podziwiać, zaczyna się w 1670 roku. Wtedy od spadkobierców René Potier została zakupiona przez Jeana-Baptiste'a Colberta (1619–1683), ministra finansów Ludwika XIV, który szukał właściwego miejsca w pobliżu Paryża na swoją wiejską rezydencję (il. 2). W ten dość prozaiczny sposób zaczynają się dzieje istniejącego współcześnie zespołu parkowego.

1. C. Maratta, *Andre Le Nôtre*, ok. 1680,
fot. domena publiczna

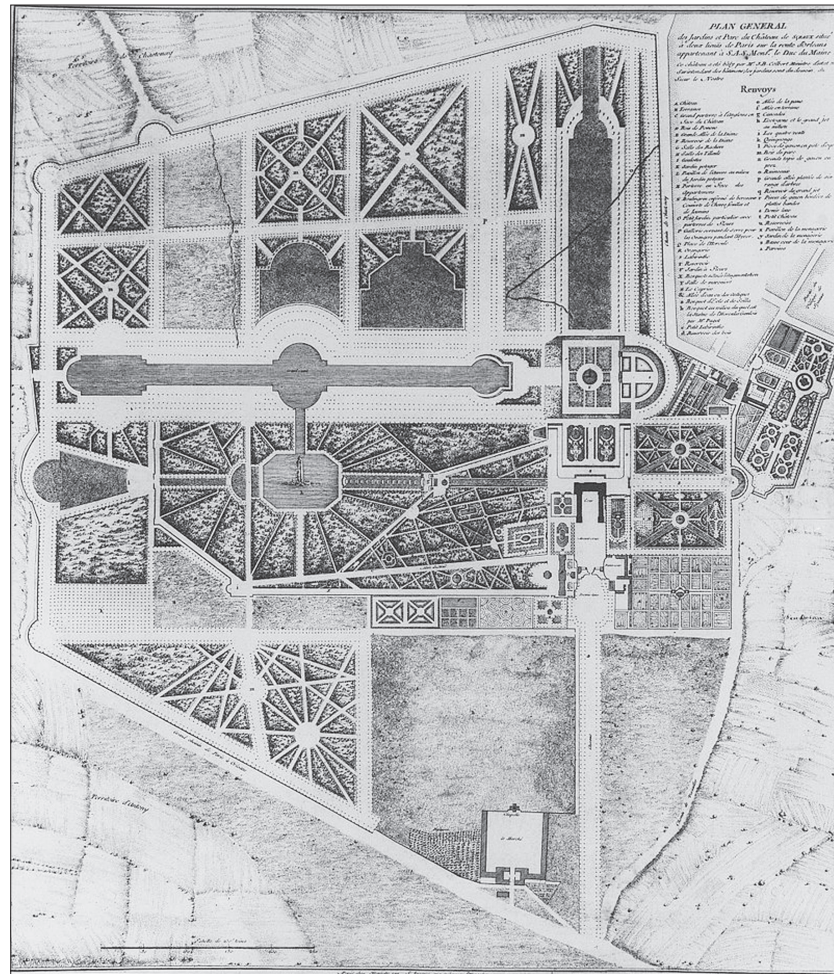

2. C. Lefèvre, *Jean-Baptista Colbert*, ok. 1666,
fot. domena publiczna

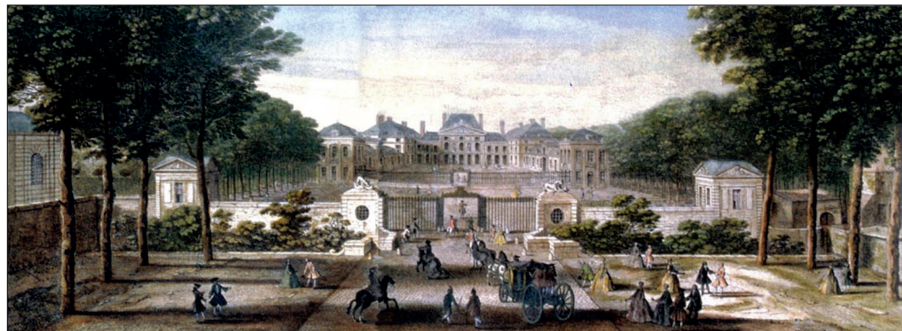
Colbert, będący na pewno pod wrażeniem ogrodu Vaux-le-Vicomte, zaprosił Le Nôtre'a do Sceaux. Założenie parkowe zostało zaprojektowane na osi północ-południe, równoległej względem osi podłużnej pałacu. Podmokłe, bagniste ziemie z licznymi stawami, położone na terenie pagórkowatym stały się tylko pozornym zapleczem dla fontann i innych wodnych atrakcji, należących do ważnych elementów założenia ogrodów barokowych. Le Nôtre musiał zbudować system kanałów sprowadzających wodę ze źródeł położonych wyżej niż park, z miasteczek odległych o około 3 km od Sceaux (obecnie Plessis-Robinson i Fontenay-aux-Roses). Dzięki temu

powstała z lewej strony głównego korpusu pałacu Aleja Księżnej (Allée de la Duchesse), która wiodła do kaskad z fontannami (La Grande Cascade). Kończyły się one ośmiokątnym basenem (L'Octagone), po którym mogły pływać łodzie, a nawet małe stateczki, co zostało uwiecznione na zachowanych rycinach. Przed rezydencją teren został wypełniony klombami i fontannami, schodzącymi piętrowo. Zdobiły je wielkie kamienne wazy wypełniane sezonowymi kwiatami. Prace w Sceaux po śmierci Colberta w 1683 roku kontynuował jego syn, markiz de Seignelay. Z jego polecenia w 1688 roku dobudowano tzw. Wielki Kanał (Le Grand Canal), usytuowany na osi północ-południe, o długości 1140 m (il. 3).

Przestrzenne założenie krajobrazowe w zasadniczym kształcie zostało zachowane do dziś, natomiast nie przetrwał pałac Colberta – jego układ architektoniczny możemy odtworzyć jedynie na podstawie obrazów i rycin. Ukazują one zakomponowane symetrycznie założenie z dwupiętrowym pałacem w części środkowej, z podwyższonym o jedną kondygnację ryzalitem środkowym, nakrytym wysokimi dachami. Boczne skrzydła, obejmujące obszerny dziedziniec, zakończone są centralnie zakomponowanymi pawilonami. Na dziedziniec prowadzi szeroka brama. Całość prezentuje formy charakterystyczne dla architektury francuskiej epoki baroku (il. 4). Wnętrza budowli znamy z opisów.

3. Plan założenia Château de Sceaux w końcu XVII w., fot. domena publiczna

4. J. Rigaud, Pałac Sceaux, 1736, fot. domena publiczna

Colbert był człowiekiem wszechstronnym, o czym może świadczyć fakt, że na dworze Ludwika XIV oprócz spraw ekonomicznych, gospodarczych oraz handlowych, w tym także finansów państwowych, zajmował się królewskim mecenatem nad sztukami pięknymi i pełnił funkcję nadzorca budowli królewskich. Jego zainteresowania kontynuował później syn. Obaj do Sceaux sprowadzili wiele ciekawych replik antycznych rzeźb, głównie przedstawiających bogów oraz władców rzymskich, ale też jako sponsorzy zamawiali dzieła u ówczesnych znanych artystów. Pracowali dla nich m.in.: Antoine Coysevox, François Girardon, Pierre Puget, Gaspard Marsy, Adriaen de Vries, Anselme Flamen, Michel Anguier³.

Gabinet Colberta zdobyły 24 marmurowe popiersia rzymskich cesarzy, cesarzowych i senatorów oraz medaliony z białego marmuru z portretami 12 cesarzy, w połączonych drewnianych ramach. W głównym pomieszczeniu recepcyjnym pałacu znajdowały się popiersie Homera, grupa zapaśników z białego marmuru i 2 sfinksy z czerwonego marmuru. W dekoracji zewnętrznej i wewnętrznej pałacu uczestniczyli znakomici artyści, tacy jak: Girardon, autor posągu Minerwy wieńczącego główny portal pałacu, czy Jean-Baptiste Tuby, Jean-Baptiste Théodon.

Colbert przy konstrukcji własnego pałacu chciał i przede wszystkim mógł pracować z najlepszymi ówczesnymi architektami. Do Sceaux zostali zaproszeni: Antoine Le Pautre (1621–1679), protegowany kardynała Mazarin, autor m.in. przebudowy pałacu Port Royal w Paryżu, bracia Louis i François Le Vau (1613–1670 i 1613–1676), autorzy Vaux-le-Vicomte i Wersalu oraz Claude Perrault (1613–1688), lekarz i architekt, współtwórca m.in. fasady Luwru, który dla Sceaux zaprojektował w latach 1672–1677 kaplicę, usytuowaną w południowym skrzydle zamku. Z pierwotnego założenia zachował się jedynie Pawilon Aurory (il. 5) z dekoracją malarską z motywami z zodiaku wykonaną w 1672 roku przez Charles'a Le Bruna (1619–1690), znanego dekoratora Wersalu i Luwru. Inny mistrz francuskiego baroku, Jules Hardouin-Mansart (1646–1708), zaprojektował dla Sceaux w 1686 roku obszerny pawilon Oranżerii, który szczęśliwie zachował się do naszych czasów (il. 6).

W 1700 roku spadkobiercy markiza de Seignelay sprzedali posiadłość księciu Maine, prawowitemu i zarazem ulubionemu naturalnemu synowi Ludwika XIV. W 1720 roku zbudowano wówczas poza parkiem w miejscu starego młyna Pavilon de la Ménagerie wedle projektu architekta Jacques'a de la Guêpière (1669–1734). Był to obiekt przeznaczony nie dla zwierząt domowych, co mogłaby sugerować nazwa, lecz dla gości odwiedzających księżnę Maine. Budynek otoczony był ogrodem, w którym znajdowała się kamienna waza i dwie kolumny, które upamiętniały ulubione zwierzęta księżnej. Pawilon zniszczono podczas Rewolucji,

3 *Sculptures* 2004.

5. Pawilon Aurory, fot. D. Łarionow, 2023

6. Oranżeria, fot. D. Łarionow, 2023

zachował się tylko ogród, który został udostępniony mieszkańcom Sceaux. Na tym terenie pomiędzy 1810–1895 odbywały się letnie bale bogatego paryskiego mieszczaństwa, których atmosferę sportretował Honoré de Balzac w noweli *Bal de Sceaux* (1830):

Nie przypuszczając, aby sława sielskich balików w Sceaux sięgnęła kiedykolwiek poza granice departamentu Sekwany, muszę podać parę szczegółów dotyczących tej zabawy, która odbywa się co tydzień, a podówczas miała takie znaczenie, iż omal nie stała się instytucją. Okolice miasteczka Sceaux cieszą się renomą dzięki malowniczości, a nawet, jak powiadają niektórzy, zachwycającemu krajobrazowi. Może zresztą malowniczość to banalna, sławiona głównie przez głupich mieszczuchów paryskich [...] wśród pagórków Antony i w dolinie rzeki Bièvre przemieszkuje kilku artystów, co zwiedzili kawał świata, paru cudzoziemców [...]. Sceaux zaleca się jeszcze jednym powabem, nie mniej dla paryżan atrakcyjnym. W ogrodzie pośrodku – skąd roztaczają się prześliczne pejzaże, stoi olbrzymia rotunda, otwarta ze wszystkich stron, a której kopułę równie lekką, jak obszerną podtrzymują wysmukłe filary. Ów sielski baldachim okrywa salę do tańca. [...] Jakoż wiele mariażów mieszczańskich narodziło się tutaj przy dźwiękach orkiestry zajmującej środek tej okrągłej sali⁴.

W powiastce Balzaca Sceaux stało się sceną do rozegrania oczywiście burzliwej historii miłosnej, która była krytyką ówczesnego społeczeństwa próbującego odbudować system hierarchiczny po okresie rewolucyjnym. Nowela stała się częścią *Komedii ludzkiej*. *Sceny z życia prywatnego* – najważniejszego dzieła pisarza, wydanego w latach 1830–1856. W 1811 roku Napoleon zaszczylił swoją obecnością jeden z bali w ogrodach dawnego Pawilonu de la Ménagerie, podkreślając dostrzeżony przez Balzaka wyjątkowy charakter miejsca.

Obecnie znajduje się tu skwer miejski z karuzelą dla dzieci. W przestrzeni zieleni nadal stoją kamienne kolumny i waza, a na małym wypiętrzeniu widać jeszcze dawne miejsce przeznaczone na tańce. Odbywają się tu ludyczne czerwcowe zabawy ku czci św. Jana, organizowane przez merostwo.

Od połowy XVIII wieku majątek Sceaux stał się też dobrze prosperującym gospodarstwem z własnymi pastwiskami i pasiekami. Przestrzeń wokół pałacu była wyraźnie rozdzielona na część rekreacyjną i gospodarczą. Taki podział został wprowadzony przez Jeana-Baptiste'a de La Quintinie (1626–1688), agronoma i ogrodnika królewskiego, który ściśle współpracował z Le Nötrem. W opublikowanej dwa lata po jego śmierci książce, będącej zwięzłą instrukcją prowadzenia

4 BALZAC 1953, s. 92–93.

ogrodów i warzywniaków utrzymanych w stylistyce ogrodu barokowego, nie tyle pisał o systemie sadzenia roślin, doborze gleby etc., ile przede wszystkim wprowadził tezę główną, że ogród arystokratyczny służy zaspokajaniu przyjemności oka, dlatego musi być ładny, kolorowy, pachnący i estetyczny bez względu na to, czy jest warzywniakiem czy tylko terenem spacerowym. Był to fakt, który odróżniał przestrzeń ogrodów pałacowych od tych, które powstawały wokół zabudowań miejskich, a także wśród wiejskich domostw⁵.

W 1753 roku po śmierci księżnej Maine majątek przeszedł w ręce jej synów, a w 1775 roku właścicielem Sceaux był Louis-Jean Marie de Bourbon, duc de Penthièvre. Dramatyczne były losy tej posiadłości w trakcie Rewolucji Francuskiej, zniszczeniu uległ nie tylko Pawilon de la Ménagerie, ale także park. Majątek został skonfiskowany na rzecz państwa w 1793 roku i przekształcony w szkołę rolniczą. Większość posągów znajdujących się na terenie posiadłości została skatalogowana i przeniesiona początkowo do Muzeum Francuskich Zabytków Rzeźby w Paryżu, a następnie udostępniona publicznie w otwartych dawnych królewskich ogrodach: Luxemburg i Tuileries.

W 1798 roku majątek został kupiony przez Jeana François Hippolyte Lecomte'a, bogatego Bretończyka i przedsiębiorcę, właściciela m.in. winnic w okolicach Bordeaux oraz plantacji tytoniu. Ten bez większych sentymentów około 1803 roku zburzył pałac, aby pozyskane materiały z zyskiem sprzedać. Posiadłość traktował jako doskonałe gospodarstwo rolnicze i w celach zarobkowych zbudował tartak w części leśnej. W 1828 roku jego córka Anne-Marie Lecomte-Stuart poślubiła Napoléona Mortiera, późniejszego księcia de Trévis. Był to ślub o znaczących konsekwencjach, gdyż rodzinie bogacza zapewniał prestiż konieczny do utrzymania dobrej pozycji w społeczeństwie tamtej epoki, a pan młody zyskiwał niemałą fortunę i posiadłość. Drugi książę Treviso zbudował w latach 1856–1862 na miejscu Château de Colbert nowy pałac, utrzymany w stylu Ludwika XIII z cegły i kamienia, według projektów architekta Auguste Théophile Quantinet (1795–1867). Budowlę tę możemy oglądać do dziś (il. 7–8).

Niestety majątek dotknęły nowe nieszczęścia. W 1870 roku podczas wojny francusko-pruskiej posiadłość zajęły wojska bawarskie, które ją splądrowały. Nieruchomość pozostawała w rękach księcia de Trévis do jego śmierci w 1892 roku. Sceaux stało się wówczas własnością jego córki, księżnej Léonie Faucigny-Lucinge-Cystria, która nie wykazywała większego zainteresowania podupadającą posiadłością. Destrukcji dopełniła I wojna światowa i przebiegająca w pobliżu linia frontu w dolinie rzeki Marny. Pałac stał się zapleczem aprowizacyjnym armii. Dlatego zapewne ostatnia właścicielka Parc de Sceaux postanowiła sprzedać majątek, za niebagatelną sumę ówczesnych 13 milionów franków.

7. Widok na partery głównej osi pałacowej, po prawej widoczny pałac, fot. D. Łarionow, 2023

8. Pałac, elewacja ogrodowa, fot. K. Stefański, 2022

Jean-Baptiste Bergeret de Frouville, mer Sceaux, stoczył bitwę z władzami departamentu de la Seine, by zakupić teren. Pomógł mu w tym Auguste Mounié, mer pobliskiego Antony, miasta graniczącego z murami parku od strony zachodniej. Posiadłość była znana ze swojego uroku, zatem władze okolicznych miast zdawały sobie sprawę, że teren będzie przyciągał mieszkańców Paryża i skłaniał ich do inwestowania. Mer Sceaux, przewidując wysokie koszty renowacji parku, przeprowadził kampanię wśród mieszkańców, by uzyskać ich aprobatę. W efekcie tych starań Parc de Sceaux został przejęty przez departament de la Seine 11 listopada 1923 roku i przekazany do dyspozycji miast Sceaux i Antony. Transakcja obejmowała zakup parku, zamku oraz kolekcji dzieł sztuki, w tym obrazów i rzeźb.

Od razu rozpoczęto prace renowacyjne skupiające się początkowo na zabezpieczeniu obiektów przed ich dalszą degradacją. Posiadłość była zaniedbana, co pokazały zdjęcia Eugéne'a Atget'a, który na polecenie mera Sceaux jesienią 1923 roku wykonał dokumentację parku. Pałac nie był zelektryfikowany, nie było też dostępu do bieżącej wody ani właściwego ogrzewania. Teren był kiepsko ogrodzony i od dawna stanowił obszar samozwańczych pastwisk użytkowanych przez mieszkańców, a na zamkowym podjeździe odbywały się targi bydła.

Od 15 czerwca 1924 roku prace konserwatorskie na terenie ogrodu prowadził Jean-Claude Nicolas Forestier (1861–1930), który podjął kluczowe decyzje dotyczące restauracji Pawilonu Aurory i Oranżerii. Sceaux, by pozyskać środki finansowe na opłacenie przebiegu robót, zdecydowało się sprzedać część posiadłości pod zabudowę domów jednorodzinnych⁶.

W 1928 głównym konserwatorem parku po Forestierze został Léon Azéma (1888–1978), który zdecydował m.in. o renowacji kaskad (il. 9–10). Po przeprowadzeniu dokładnych badań związanych z odnalezieniem w archiwach państwowych rycin i zapisków Le Nôtre'a przygotował projekt zawierający częściową rekonstrukcję połączoną ze współczesnymi uzupełnieniami. Zmianie uległa liczba stopni spiętrzenia wody – w oryginalnym projekcie było ich 17, nowoczesny układ zakładał tylko 9.

⁶ Parcelacja działek obejmowała dawne obszary rolnicze parku. Od razu zostało zawiązane stowarzyszenie właścicieli, które do tej pory czuwa nad zagospodarowaniem poszczególnych posesji. Na tym obszarze jest kilkanaście willi, które stanowią ciekawy przykład architektury lat 30. XX w. Jedną z posesji nabyła rodzina Marii Skłodowskiej-Curie; wybudowany wówczas dom obecnie jest własnością wnuczki polskiej noblistki. Sprzedaż części posiadłości przyczyniła się także do rozwoju linii paryskich kolei podmiejskich (RER B), która kiedyś kończyła się na Sceaux, a po 1924 r. została przedłużona do Antony.

9. Kaskady, widok od stronu Oktagonu, fot. D. Łarionow, 2023

10. Kaskady i Oktagon, na pierwszym planie grupa rzeźbiarska Jelenie, fot. D. Łarionow, 2023

W ten sposób powstała nowa przestrzeń, którą Azéma wykorzystał do zbudowania dodatkowych fontann i wprowadzenia do parku współczesnych dzieł sztuki. Wykorzystał bowiem *Mascarons* autorstwa Auguste'a Rodina. Rzeźby były wykonane z żeliwa dla fontann starego pałacu Trocadero z okazji Wystawy Światowej w 1878 roku. W 1880 roku zostały zdemontowane i przekazane do magazynu Musée des Arts Décoratifs w Paryżu. W ten sposób dzieła znakomitego artysty przełomu XIX i XX w. stały się częścią dekoracji obiektu wywodzącego swą historię z okresu baroku (il. 11).

11. Kaskady, grupa masek żeliwnych autorstwa Augusta Rodina, fot. D. Łarionow, 2023

Inną innowacją Azémy było przekształcenie części lasu od strony południowo-wschodniej w aleje parkowe. Aby zrównoważyć pejzaż, konserwator nie zbudował, tylko sprowadził z Paryża obiekt architektoniczny, który stał się centrum wyznaczonego symetrycznego podziału przestrzeni. I tak w parku znalazł się Pawilon Hanowerski (Pavillon de Hanovre) zbudowany w latach 1758–1760 przez architekta Jeana-Michela Chevoteta (1698–1772) dla ogrodu paryskiej rezydencji marszałka de Richelieu (1696–1788), zwanej także Hôtel d'Antin, która wówczas znajdowała się przy ulicy Neuve-Saint-Augustin, później przekształconej w Boulevard des Italiens.

Zabytek został nazwany na pamiątkę udziału Richelieu w kampanii hanowerskiej (1756/1757), podczas wojny siedmioletniej. Według Marcela Pollitzera, kiedy po powrocie z kampanii marszałek wpadł na pomysł zbudowania tego „szaleństwa”, rozeszła się pogłoska, że sfinansowano go z rekwizycji i rabunków z okresu wojny na terenie Elektoratu Hanowerskiego, a paryżanie szyderczo nadali mu z tej okazji nazwę „Pavillon de Hanover”. Budynek został przebudowany w XIX wieku i służył jako przestrzeń do rozgrywania pojedynków przez dandysów epoki. W lutym 1933, zagrożony zniszczeniem, został rozebrany kamień po kamieniu i na polecenie Azémy zrekonstruowany na terenie Parc de Sceaux (il. 12). Jego dawne miejsce przy Bulwarze des Italiens zajmuje obecnie Pałac Berlitz, zbudowany wedle projektu Charlesa Lemaresaquiera.

12. Pawilon Hanowerski, fot. D. Łarionow, 2023

Od 1937 roku pałac w Parc de Sceaux jest miejscem ekspozycji zbiorów Musée de l'Île-de-France, a w 2013 został przemianowany na Musée Départementale de Sceaux. Obecnie pełni funkcję muzeum wnętrz arystokracji. Dodatkową atrakcją ekspozycji jest ciekawa kolekcja fajansu i porcelany, niegdyś produkowanej w Sceaux. W parku, szczególnie w pobliżu basenu Oktagonu, ustawiono wiele kamiennych kopii rzeźb pierwotnie tam stojących, oryginały znajdują się w Oranżerii. W naturalnej przestrzeni podziwiać można m.in.:

- *Orestesa i Elektrę*, kopię antycznego odlewu datowaną na 2. połowę XVII wieku (il. 13),
- *Apolla i Dafne* według Berniniego z XVII wieku,
- *Grupę jeleni* (1908), autorstwa Georges'a Gardeta (1863–1939), wyjątkowo z żeliwa (zob. il. 10),
- *Kastora i Polluksa* (2. poł. XVII w.), kopię antycznego odlewu datowaną na 2. połowę XVII wieku,
- *Samobójstwo Galatei* (2. poł. XVII w.), kopię antycznego odlewu datowaną na 2. połowę XVII wieku.

13. Grupa rzeźbiarska: Orestes i Elektra (kopia), fot. D. Łarionow, 2023

14. R.-K. Toros, Pomnik poświęcony Ormianom, którzy znaleźli schronienie w Antony w XX wieku, fot. D. Łarionow, 2023

Park po przeprowadzonych pracach, w obecnym kształcie jest miejscem rekreacyjnym dla mieszkańców miast Sceaux i Antony. Jest również chętnie odwiedzany przez mieszkańców Paryża. Dodatkową atrakcją wprowadzoną współcześnie są dwa unikatowe pomniki dokumentujące wydarzenia historyczne ostatnich 100 lat. Pierwszy – autorstwa francuskiego artysty pochodzenia ormiańskiego, Rasta-Klana Torosa (1934–2020) – został poświęcony poddawany prześladowaniom Ormianom, którzy znaleźli schronienie w Antony w XX wieku (il. 14), a drugi, dzieło Christiana Lapiego (ur. 1955) – pamięci Żydów wywiezionych do Auschwitz z okolicznych miast w okresie II wojny światowej (il. 15). Pomniki, choć nieoczywiste, nadają przestrzeni historycznej parku-ogrodu wymiar współczesny, wpisujący się w dzieje majątku.

Szczególną dodatkową innowacją wprowadzoną w latach 50. XX wieku było utworzenie ogrodu japońskiej kwitnącej wiśni, który zajął obszar w pobliżu wielkiego kanału (Basquet Nord). W połowie kwietnia celebrowane jest w Sceaux Japońskie Święto Kwitnącej Wiśni, które stało się wielkim festynem kultury japońskiej. W pobliskich willach mieszka duża społeczność Japończyków.

15. C. Lapi, pomnik pamięci Żydów wywiezionych do Auschwitz z okolicznych miejscowości, fot. D. Łarionow, 2023

Ogród Le Nôtre jest nie tylko obszarem o statusie monumentalnego zabytku, ale przez ostatnie stulecie stał się otwartą przestrzenią, w której dokonywane zabiegi konserwatorskie oraz inne zmiany miały związek ze społecznością, która go kształtuje. Parc de Sceaux zachował także po części swój charakter rolniczy – mieszczą się tam pastwiska dla osłów, baranów i koni, las, a nawet rezerваты przyrody. Domaine de Sceaux stała się doskonałym przykładem założenia ogrodowo-parkowego, której historia opowiada o dziejach regionu, przechodząc od czasów splendoru przez stopniową degradację aż po nowoczesną rekonstrukcję.

Po 100 latach od przejścia terenów przez władze departamentu można pozytywnie ocenić wysiłek finansowy i restauratorski podjęty przez miasta Sceaux i Antony. Parc de Sceaux odzyskał swój barokowy szyk, stał się dużą atrakcją turystyczną i jednocześnie dobrze służy miejscowej społeczności. Może być wzorem dla innych założeń parkowych wymagających prac renowacyjnych oraz ukształtowania ich nowoczesnych funkcji.

Bibliografia

Źródła drukowane

QUINTINIE 1690 – Jean-Baptiste de la Quintinie, *Instruction pour les jardins fruitiers et potagers, avec un Traité des orangers suivy de Quelques réflexions sur l'Agriculture*, Paris 1690.

Opracowania

1923 *Le Domaine* 2023 – 1923 *Le Domaine de Sceaux Aux Origines d'une renaissance*, red. Céline Barbin, David Baurain, Sceaux 2023.

BALZAC 1953 – Honoriusz Balzac 1953, *Bal w Sceaux*, tłum. Julian Rogoziński, Warszawa 1953.

BELLANGER 2009 – Emmanuel Bellanger, *Sceaux et le Grand Paris*, Sceaux 2009.

BRZEZOWSKI/JAGIEŁŁO 2017 – Wojciech Brzezowski, Marzanna Jagiełło, *Ogrody na Śląsku*, t. 2: *Barok*, Wrocław 2017.

GRIGAUT *et al.* 2019 – Martine Grigaut, Micheline Henry, Pierre Jaillard, Marianne de Meyenburg, *Le domaine de Sceaux*, Sceaux 2019.

HOBHAUS 2005 – Penelope Hobhaus, *Historia ogrodów*, Warszawa 2005.

MEYENBURG 2022 – Marianne de Meyenburg, *Le domaine de Sceaux*, Sceaux 2022.

Sculptures 2004 – *Sculptures Domaine de Sceaux XVII–XVIII siècles*, red. Geneviève Lagardère, Gérard Rousset-Charny, Sceaux 2004.